

njegov negotov in skromen pogled na družbeno stvarnost, saj naj bi bil Brejčev socialni program omejen na moraliziranje o potrebi solidarnosti med stanovi in zagovarjanje karitativne dejavnosti pod cerkvenim okriljem.

Brejčeva biografija, ki ni le portret katoliškega politika in voditelja, temveč tudi kompleksna podoba razvoja stranke, ki ji je pripadal, in prelomne dobe, v kateri je živel, razkriva številna protislovja slovenske meščanske politike v zadnjih desetletjih habsburške monarhije in v prvem desetletju in pol jugoslovanske kraljevine, predvsem pa opozarja na njeno razpetost med aktivno narodnjaštvo na eni in ideološko ekskluzivnost ter politično nestrpnost na drugi strani. Če je bilo prvo pomemben dinamični faktor narodne utrditve in uveljavitve, je bila nestrpna ideološka ozkost pomembna ovira modernizaciji in demokratizaciji. Sicer pa je knjigo treba prebrati. Napisana je dinamično in tekoče.

Peter Vodopivec

Janez A. Arnež: SLS : Slovenska ljudska stranka = Slovenian People's Party : 1941-1945. Studia slovenica, Ljubljana-Washington 2002, 464 strani, ilustr. (Studia slovenica ; vol. 21)

Knjiga, ki jo predstavljamo, je zadnje delo nekdanjega slovenskega emigranta, ki se je ob osamosvojitvi Slovenije vrnil v domovino. Janez Arnež, ekonomist po izobrazbi, sicer ni edini, ki je po letu 1991 želel zadnje obdobje življenja preživljati v Sloveniji, je pa edini oziroma kar edinstven po svoji veliki naklonjenosti knjigam oziroma tiskanim in zgodovinskim pričevanjem o slovenski preteklosti zadnjih desetletij, pač s posebnim poudarkom na življenju in delovanju slovenske diaspore, posebej t.i. politične emigracije. Kot vemo, je le-ta zaradi razmer in predvsem zaradi lastne notranje nuje in sposobnosti razvila izredno bogato in razvejano kulturno in tudi politično dejavnost ter s tem kot - sprva v domovini sicer še zamolčevani, predvsem pa zaničevani - del slovenskega naroda prispevala k povečevanju skupnega narodovega kulturnega in miselnega fonda. Glede na specifičen način življenja (in minevanja) emigracije se je avtor že pred desetletji zavedel nevarnosti, ki grozi številnim knjižnim, časopisnim in arhivskim zapuščinam ostarelih ali umrlih vidnejših izseljencev širom po obeh Amerikah in tudi po Evropi. Zato se je že takrat zavzel, da se posamezne zbirke niso zgubile ali celo uničile ter jih je začel sam odkupovati oziroma zbirati. Kot rečeno, ob osamosvojitvi Slovenije se je vrnil iz emigracije, polagoma pa je v "kontejnerjih" za njim prispela tudi vsa do tedaj zbrana arhivska in knjižna dediščina slovenskih emigrantov. Zbiranje je nadaljeval tudi še v devetdesetih letih, pri čemer je po začetnih težavah našel prostore za skladišče, knjižnico in študij v okviru obnovljenega Zavoda sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano. Ob pomoči redkih domačih strokovnjakov in predvsem Arhiva Slovenije je rezultat dela do sedaj občudovanja vreden: Arnež je skoraj sam popisal in računalniško obdelal že več kot 40.000 knjig, okoli 700 naslovov periodike ter ob urejanju arhivskega gradiva napolnil že okrog 500 arhivskih škatel!

To svojo bibliofilsko navezanost in skrb je Arnež že pred skoraj pol stoletja povezal oziroma združil z ustanovo "Studia slovenica". Le-ta je bila od 1957 v Združe-

nih državah Amerike sprva zgolj projekt nekaterih posameznikov, ki so ta "raziskovalni inštitut" ustanovili z namenom, da informirajo svetovno javnost o Sloveniji in Slovencih z različnimi publikacijami v angleščini. Prvo knjigo, ki je izšla že leta 1958, je napisal prav Arnež, nosi pa naslov *Slovenia in European Affairs. Reflections on Slovenian Political History*. Kmalu je Arnež pri inštitutu ostal tako rekoč sam, vendar ga z izredno aktivnostjo in upornostjo ohranja pri življenju še danes. Hkrati z ostalim se je tako tudi raziskovalna in založniška dejavnost preselila v Ljubljano. Toda Arneževa vsestranska navezanost na zgodovino oziroma na preteklost v vseh njenih razsežnostih se tudi tu kaže v zanimivem dejstvu, da namreč v svojih publikacijah še zmeraj ohranja oziroma navaja kot sedež inštituta in založbe poleg Ljubljane tudi Washington. Vsekakor pa mu bodo slovenski zgodovinarji, vsaj novejšega obdobja, še dolgo hvaležni za njegov vsestranski trud, predvsem pa za dejstvo, da je toliko dragocenega gradiva ohranil pred morebitnim ali verjetnim uničenjem.

Pričujoča knjiga o Slovenski ljudski stranki v letih 1941-1945 je že 21. knjiga, ki je izšla pri Studia slovenica, pri čemer posamezne publikacije izhajajo v dveh različnih serijah, nekdanj pretežno v angleščini, zadnja leta seveda v slovenščini, a z zelo obširnimi povzetki v angleščini; ena je izšla tudi v španščini. V tej knjigi npr. obsega angleški povzetek vsebine več kot 50 strani, kar predstavlja dobrih 10% njenega obsega. Knjiga se začneja z uvodom, ki mu sledi sedem vsebinskih poglavij ter se konča z epilgom. Na koncu so dodane nekatere zanimive skupinske fotografije, na katerih so predvsem slovenski člani "zunanje reprezentance SLS" oziroma njihovi sodelavci. Prav uvod je zelo pomemben, saj bralcu takoj razjasni nekatere dileme oziroma prizemlji njegova morebitna nerealna pričakovanja. V njem namreč pisec poudari, da je uporabljal samo tiste vire, ki so mu bili dostopni v tujini. Gre predvsem za dokumente in gradivo, ki jih je našel v že omenjenih zbirkah in zapuščinah, kar je vsebinsko potem seveda lahko dopolnjeval s svojo zbirko emigrantskih knjig in predvsem bogate periodike. V tem uvodu Arnež nato popiše usodo in odisejate posameznih akterjev po vojni in z njimi seveda hkrati tudi odisejate njihovih arhivov, ki so se v nekaterih primerih na zelo razburljive načine nadaljevale tudi po njihovi smrti. Pisec tega ni izrecno izpostavil, toda iz besedila in predvsem iz opomb je jasno razvidno, da se prav vse arhivsko ter dokumentarno gradivo, periodika in tudi sicer bolj redko navajana literatura nahajajo pri Studia slovenica, torej da vse to poseduje avtor sam. Nahajališča gradiva torej izrecno ne navaja. Ničesar zunaj tega ni uporabljal ali celo iskal, npr. v slovenskih arhivih. V knjižnicah mu seveda niti ne bi bilo treba iskati, saj ima vse pomembne knjige in še več tudi on sam.

Glede na naslovno temo je torej pomembno poudariti, da Arnež ni konzultiral npr. arhivskega gradiva jugoslovanske begunske vlade, ki se sicer nahaja v Beogradu, toda v kopijah delno tudi v Ljubljani, niti ne arhiva Izidorja Cankarja, še manj pa gradivo, ki zadeva delovanje SLS in njene akterje, ki so med vojno živeli v domovini. Naslonil se je le na gradivo, ki se je nahajalo ali je nastalo v tujini in ki ga je on sam tudi zbral ter se nahaja v njegovem inštitutu. To je pomembno zaradi dejstva, da glede na nekatere kaotične in z osebnimi spori prežete razmere ni uspel pridobiti, niti videti prav najvažnejše zbirke dokumentov v tujini, ki zadeva delo SLS, to je t.i. Krekovega arhiva. Le-ta se namreč še zmeraj nahaja v Clevelandu v varstvu nekaterih oseb iz emigracije. Pač pa je Arnež pridobil nekatere druge pomembne osebne zbirke in arhive, npr. od Alojzija Kuharja, Franca Gabrovška,

arhiv Lige slovenskih katoliških Amerikancev, gradivo Ivana Prezlja, veliko število spomenic in izjav v tipkopisu, tiskanih spomenic, razmnoženin, tudi tistih iz medvojne Ljubljane, veliko količino pisem in poročil, ki so se med vojno izmenjavala med domovino in tujino, medvojno in povojno korespondenco, zapisnike in zabeležke raznih sej, celo pisma akterjev, ki jih je dobil sam Arnež itd. Omeniti velja tudi številne spominske sestavke, ki so izhajali v emigrantskih časnikih in revijah, tudi nekaj knjig podobnega značaja in iz istega kroga piscev. Toda najpomembnejše v tem kontekstu je bilo tisto, kar se ni zgodilo in kar Arnež večkrat prav nejevoljno izpostavlja: večina odločujočih akterjev v emigraciji ni napisala svojih spominov, oziroma ni napisala neke temeljne knjige, v kateri bi podala svoje gledanje in predvsem vedenje o zanje tragičnem razvoju dogodkov med drugo svetovno vojno in po njej. In to je veljalo predvsem za glavno osebo, bivšega člana begunske vlade, za Miho Kreka! Te vrzeli še zdaleč ni moglo nadomestiti dejstvo, da je v emigrantskih publikacijah občasno bilo objavljenih nekaj dokumentov, predvsem pisem, iz sedaj že misterioznega Krekovega arhiva. Med zadevnimi objavljenimi viri oziroma spomini, ki so izšli v domovini, Arnež upošteva in uporablja, a le v manjši meri, Londonski dnevnik Izidorja Cankarja, nekaj Kocbekovih dnevnikov, dnevnik Vladimirja Ravniharja, Snojev dnevnik ter Dosje Mačkovšek, ki ga je objavila Jera Vodušek Starič. Nekaj gradiva pomembnih avtorjev pa je uredil in objavil že Arnež sam, npr. Beg iz Beograda Alojzija Kuharja, Gabrovškov dnevnik, Misli in ideje Viktorja Antolina ter k temu tudi več knjig o slovenskem tisku v povojnih taboriščih oziroma o slovenskem tisku v Ameriki; izid zadnjih publikacij je ponavadi spremljal tematske razstave, ki jih je spet pripravil Arnež sam.

V knjigi gre za prikaz delovanja SLS predvsem iz zornega kota delovanja vodilne četverice - Miha Krek, Alojzij Kuhar, Franc Snoj. France Gabrovšek - ki je bila od marca oziroma aprila 1941 v tujini. Gre predvsem za dopolnitve in zanimive refleksije k medvojnemu razvoju in dogodkom v Sloveniji, pri čemer se ves čas ponavlja zgodba o temeljnem nerazumevanju med vodilnimi ljudmi v begunstvu in tistimi doma, in sicer v dvojnem smislu: prvi niso razumeli eksistencialne stiske onih v domovini ob nastopu partizanov oziroma komunistov, drugi pa so živeli v iluzijah, da bodo oni zunaj že "uredili z Angleži", da o upanju in nerealnih pričakovanjih glede načrtov zahodnih zaveznikov s Slovenijo niti ne govorimo.

Bistvenih ali temeljnih novosti glede na naše siceršnje vedenje knjiga pravzaprav ne prinaša, toda v njej najdemo predvsem boljše in dodatno utemeljene potrditve nekaterih ocen, ki so bile do sedaj morebiti na šibkih nogah. Tako je npr. Arnež že v prvem poglavju, ki govori o državnem udaru 27. marca 1941, uspel dodatno prepričati bralca, da je tedaj kljub vpletenosti Britancev šlo predvsem za notranji srbski obračun, ko je namreč nova ekipa želela predvsem odstraniti vse tiste, ki so sklenili sporazum s Hrvati. Kasneje, ko govori o prizadevanjih slovenskih begunskih politikov, da bi zaveznike seznanili z upravičenimi slovenskimi ozemeljskimi zahtevami, Arnež opozori na dejstvo, da so Britanci že pred napadom na Jugoslavijo bili pripravljene za vzdrževanje nevtralnosti države ponuditi kot kasnejšo nagrado celo Trst, vendar naj bi jugoslovanska vlada na to ne reagirala, pri čemer Slovenci o tem sploh niso bili obveščeni. Kasnejša prizadevanja v tej smeri so bila veliko bolj otežena in zavezniki veliko bolj skopi v svojih obljubah. In naprej, v Arneževi knjigi je veliko novosti glede "akcije" Kuharja, Snoja in tudi Cankarja poleti 1944, ki je zadevala pozive

domobrancem, da se na tak ali drugačen način odvrnejo od Nemcev. In k temu še zelo važen poudarek, ki ga pisec izpostavlja: zavezniki naj bi že jeseni 1944 napovedali, da bodo domobranci, ki jih bodo oni morebiti zajeli, vrnjeni v Jugoslavijo.

Z viri, ki jih je pisec uporabil za pisanje knjige, je pravzaprav pokrit celotni spekter delovanja vodstva SLS, in to ne samo tistega v tujini, temveč delno tudi onega v domovini, čeprav seveda le na določeni ravni in se predvsem ne spušča na raven konkretnega dogajanja in njegovih vzrokov na samem terenu, predvsem v Ljubljanski pokrajini, kar je predvsem, kot vemo, privedlo do tragičnega razvoja. Glede na konec zgodbe, ki zadeva vodstvo SLS, je celotni vtis nekoliko mrakoben, saj ga predvsem obeležuje stalno se izkazujoče dejstvo, da begunska četverica SLS predvsem ni imela nobene moči, da bi o čemerkoli odločala. Lahko je le apelirala, svetovala, prosila ipd. O usodi Slovenije, pri kateri so bili ti možje nedvomno izredno čustveno in tudi razumsko angažirani, so tako ali drugače odločali predvsem dejavniki v domovini, dodatno k temu pa še zavezniki, in to ne samo zahodni zavezniki. To pogloblitno sporočilo veje iz celotne Arneževe knjige, ki pa siceršnjemu bralcu in predvsem zgodovinarju ponuja tudi veliko dodatnih informacij in ilustracij.

Boris Mlakar

Božo Repe, Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije. Modrijan. Ljubljana 2002, 459 strani

---

Časi se spreminjajo. V dveh pogledih kaže to knjiga dr. Boža Repeta, profesorja sodobne zgodovine Slovencev na Filozofski fakulteti v Ljubljani s pomenljivim naslovom, vzetim iz govora predsednika predsedstva Republike Slovenije Milana Kučana na proslavi ob razglasitvi osamosvojitve Republike Slovenije 26. junija 1991. Tako po vsebini kot tudi glede vprašanja, ki je v primeru problematike, ki jo knjiga obdeluje, vedno živo. To je t.i. zgodovinska distanca. Ta je pri nas v mnogočem pogojevala pogled nanjo in pisanje zgodovine po drugi svetovni vojni in je bila 'kamen okoli vratu', ki so si ga zgodovinopisje in zgodovinarji, ki so obravnavali to obdobje. Zavezali so ga ali tisti, ki so zgodovino ustvarjali in si jo lastili, ali pa sami zaradi t.i. avtocenzure. Šlo je namreč za vprašanje sodb o procesih, ki naj ne bi bili še zaključeni in za vprašanje pogledov in sodb 'akterjev' teh procesov. Da to ni več problem, ki naj bi bil še odločujoč za obravnavo novejše oziroma najnovejše zgodovine, je pokazal Božo Repe s knjigo, ki celovito obravnava na zgodovinopisni način proces razpadanja jugoslovanske federativne socialistične države konec osemdesetih let in osamosvajanje Slovenije v začetku devetdesetih let. Tisto, kar je bilo mnogokrat pri pisanju novejših obdobj naše zgodovine problematično, namreč arhivski viri in dostopnost le-teh za zgodovinopisno preučevanje, se je v primeru dela Boža Repeta pokazalo za preseženo, kajti Repe je izkoristil dostopnost arhivskega gradiva do leta 1991 in tako knjiga temelji predvsem na arhivskem gradivu državnih in političnih organov. In to je tisto, kar daje Repetovemu delu posebno kvaliteto.